

Etnologica: Gheorghe Pavelescu și „Pasărea-Suflet”

Ce îmi propun în rândurile de față nu se vrea a fi o recenzie, cât mai mult un corolar de gânduri pe marginea unei lucrări care mi-a trezit numeroase aduceri aminte.

Demersul nu este ușor, întrucât am în față o carte semnată Gheorghe Pavelescu (*Pasărea Suflet. Studiu de antropologie culturală indo-europeană*, Alba Iulia, 2008, 276 p., 23 fig.). Și, ca să înlătur posibilul vâl care poate acoperi statuia acestui mare om de lumea profană, care încă nu a avut prilejul să îl cunoască, mi-e de ajuns, cred, să amintesc doar o parte dintre realizările sale de excepție, probabil unice la noi. Gheorghe Pavelescu (1915-2008) este cel care la 27 de ani, în anul 1945, își lua doctoratul în sociologie, cu, creatorul de școală românească, Dimitrie Gusti. Concomitent, va susține un doctorat în filosofie cu marele spirit al culturii universale, nimeni altul decât Lucian Blaga (Pavelescu fiind unul dintre pușinii doctoranzi pe care acesta i-a avut!), pentru ca la 30 de ani să își susțină un al treilea doctorat, de această dată în etnologie, cu Romulus Vuia. Astăzi, într-o lume a CV-urilor nimeni nu i-ar fi putut concura...

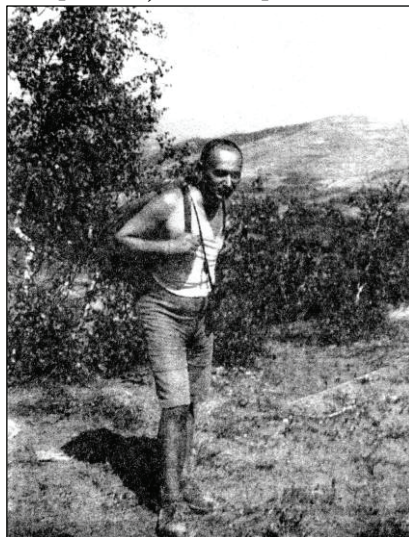

Lucrarea pe care o prezint în acest volum reprezintă ultima contribuție pe care autorul ei, Gheorghe Pavelescu, ne-a lăsat-o ca un testament de suflet. Dar, așa cum anticipam, cartea ne prilejuiește pretextul unei întâlniri a cititorului cu cartea, a cititorului cu gândurile și amintirile sale. Prin urmare, voi încerca să le concentrez pe ambele în acest format, dar într-o notă cât mai destinsă. Cartea este, în fapt, o culegere de studii și articole ale autorului (unele revizuite foarte recent), la care au fost compilate și câteva contribuții, ce aparțin altor specialiști care au abordat tema Păsării-Suflet. După o *Prefață*, în care autorul își expune conjecurile care l-au îndemnat să cerceteze acest subiect încă din timpul gimnaziului (care se întâmplă acum peste 80 de ani!) și să le continue apoi până în anul 2008 (p. 9-12), urmează o *Introducere* (p. 13-24) consistentă, în care sunt definite principalele caracteristici legate de obiceiului funerar al ridicării stâlpului și al punerii păsării-suflet la capul morților. Excursul nu se oprește doar asupra teritoriului românesc, ci se lărgește generos spre un areal definit de autor ca fiind, în bună parte, unul indo-european. *Alte contribuții despre „Pasărea-Suflet”* (p. 25-27) prezintă o succintă repertoriere a modului în care tezele emise de autor au fost receptate în rândul celor din breaslă. Aici merită amintit un episod, consemnat de Pavelescu în legătură cu „interesul” de după anul 1945 pentru contribuțiile sale și începutul intrării în dizgrația regimului comunist. Așa se face că studiul „*Arta funerară din zona Sebeșului*, definitivat în anul 1945 va apărea sub o formă brutal trunchiată abia în anul 1989 (!), sub un titlu schimbat (*Tradiție și contemporaneitate în arta lemnului din zona Sebeșului*

(*Apulum*, XXVI, 1989). Aici, autorul inserează și câteva interesante gânduri, „binecuvântate” de înalții ierarhi ai vremii respective, care au „contribuit” la această nefericită tergiversare. Pe firul căutării vechimii obiceiului punerii „porumbelului”, este conceput capitolul „*Pasărea-Suflet*” în cultura dacilor (p. 29-40). La p. 41 este inserată intervenția *Noi contribuții despre „Pasărea-Suflet”*, care, în mod firesc, prin conținut, trebuia să poarte fie alt titlu, fie să facă parte din prefață. Contribuția finală a autorului prezentată sub titlul „*Pasărea-Suflet*” în contextul etnocultural indo-european (p. 43-52) constituie ultimele gânduri pe care ni le împărtășește Gheorghe Pavelescu înainte de a trece în neființă. Cartea se încheie cu inserarea studiilor, pe care s-a intervenit ușor, semnate de nume cunoscute ale etnologiei și antropologiei universale: Ion Mușlea, Ivan Evseev, Romulus Vulcănescu, Martti Haavio. Ca o, parcă, aducere aminte a numelui celui despre care spunea că i-a descoperit „vocația de folclorist”, prima compilare în lucrare este *Circulara lansată de Ion Mușlea despre „Pasărea-Suflet”* (p. 53-55) în rândul intelectualității din satele ardelene, în anul 1940. *Ivan Evseev-Despre „Pasărea-Suflet”* (p. 57-62) constituie o preluare a contribuției lui Evseev asupra studiului păsării, ca simbol arhetipal, în mitologia românească. Urmează inserarea studiului fundamental datorat lui *Romulus Vulcănescu-Despre „Pasărea-Suflet”* (p. 63-81), care, alături de cercetările lui Gheorghe Pavelescu, constituie cea mai valoroasă sinteză pe marginea acestui subiect, din partea istoriografiei românești. Ultima compilare este un pasaj substanțial din valoroasa lucrare a lui Martti Haavio, prezentată sub titlul *Sinteza despre „Pasărea-Suflet” a lui Martti Haavio* (p. 83-110), o incitantă incursiune în obiceiurile funerare germanice, daneze, suedeze, balcanice, toate având același vechi substrat comun. Scurtele *Concluzii* (p. 111-113) încheie lucrarea, urmate de rezumatele în limbi de circulație internațională (p. 115-143), de o bibliografie selectivă (p. 145-152) și, nu în ultimul rând, de *Anexe*, extrem de utile, cuprinzând corespondențe din timpul distribuirii chestionarelor lui Mușlea și problematica de pe marginea lor. La finalul lucrării urmează *Indice-le* structurat după diverse criterii. Textul lucrării este completat de o bogată și sugestivă ilustrație, adunată de autor în decursul deceniilor dedicate acestui studiu.

Desigur, pot exista anumite obiecții asupra formatului cărții sau al modului de concepere a conținutului. Aceste aspecte nu le discutăm aici (ele trebuind a fi rezolvate de către editori), însă înlăturarea acestor deficiențe ar fi permis să avem la dispoziție o lucrare pe măsura valorii ei.

Subiectul „Păsării-Suflet”, credem, mai mult decât altul, i-a permis lui Pavelescu întregirea formației sale academice de antropolog desăvârșit, prin cumularea cunoștințelor sale de etnolog-filosof-

Gheorghe Pavelescu, în tinerețe

sociolog.

În momentul în care s-a destăinuit că își dorește reluarea acestei teme, am așteptat cu interes finalizarea care, venită prea târziu, în anul morții sale, primește și un caracter simbolic. Pavelescu s-a născut sub zodia „Păsării-Suflet” și sub ea a și murit.

De „vină” pentru îndelungile cercetări este un obicei funerar euro-asiatic: punerea la căpătâiul tinerilor necăsătoriți a unui stâlp din lemn, bogat sculptat, deasupra căruia se afla o pasăre, cu aspectul unui porumbel, având aripile întinse. Alături era înfiptă „sulița”, un brad curățat de cetină până spre vârf (având înălțimea anilor pe care i-a atins defunctul), adus din pădure cu un ceremonial ancestral și el, în timpul căruia fetele și tinerii cântau „Cântecul bradului”.

Studierea acestei teme de antropologie culturală i-a fost facilitată autorului și de nașterea într-un cătun de munte, între văile Sebeșului și Cugirului, într-o lume rurală plină de valori inestimabile. Așa cum o reflectă și paginile volumului, încă din anii tinereții a pătruns în taina semnificației obiceiurilor funerare, cele care i-au permis, ulterior, să își expună observațiile și tezele sale în studiul *Pasărea suflet. Contribuții pentru cunoașterea cultului morților la românii din Transilvania (Anuarul arhivei de folklor, VI, 1942, p. 29-41)*. Ion Mușlea, Romulus Vulcănescu, Ion Vrabie ș. a. au apreciat valoarea efortului său. Decenii de tabu au aruncat însă tema în derizoriu. Ea a fost reluată, după schimbările din anii '90 ai secolului trecut în studiul *Materiale privind „Pasărea suflet” (Studii și comunicări de etnologie, s. n., XI, 1997, p. 19-36)* și, acum, între paginile cărții prezentate.

Elementul de noutate îl constituie, între altele, interesul lui Pavelescu pentru căutarea originilor păsării-suflet în cultura străveche, dacică. Acum zece ani când căutam elemente comparative ale păsării-suflet în cultura materială străveche, inclusiv cu o pasăre de bronz din cetatea dacică de la Craiva, nu mă gândeam că subiectul ar putea fi extins. Pentru mine, păreau însă mult mai evidente comparațiile cu furcile de tors pentru deget din epoca romană și postromană. Atragem însă atenția că transferul unor interpretări spre alte domenii, cum ar fi istoria, ar putea da naștere, din multe observații de bun-simț, unor prea multe speculații. De aceea, le privim ca atare în contextul disciplinei în care ele au fost emise.

Esența lucrării, care poate fi intuită și din subtitlu, este contextualizarea arhetipului păsării în mitologia indo-europeană. „Preistoria” acestui simbol s-a născut, în accepțiunea dată de Pavelescu, în cuprinsul vastului spațiu ocupat treptat, și prin valuri succesive, de popoarele indo-europene, anticipând teze temerare. Așa s-ar explica prezența obiceiului funerar deja amintit, până nu demult, în cimitirele Nordului, lucru demonstrat ulterior, magistral, de către Martii Haavio. Beneficiind de o vastă răspândire în trecut, obiceiul stâlpilor funerari și-a pierdut treptat din amploare, cu toate că înainte puteau fi întâlniți chiar până în China sau Japonia. Pe teritoriul României, astăzi mai pot fi văzuți încă în număr mare în sudul Transilvaniei, mai rar la sud de Carpați, în Gorj și Mehedinți. În nordul Olteniei, îi întâlnește Constantin Brâncuși, iar puterea lor simbolică îl inspiră în celebrele opere brâncușiene „Coloana infinitului” și „Pasărea măiastră”, perpetuând astfel peste

veacuri stâlpul funerar și pasărea-suflet, ca simboluri eterne al artei românești moderne.

Răspândirea de odinioară ne-a sugerat posibilă relație cu un mediu istoric-cultural ce și-a putut pune amprenta asupra acestui arhetip: *Fundus regius* medieval, al sașilor, având granița vestică în zona Oraștiei. Din pământul regesc provine și cea mai veche reprezentare iconografică a stâlpului și pasării-suflet, ce aparține lui J. Leonhard, datată în Sibiu la 1816. Însă, știrile scrise sunt mult mai vechi, și ele fac referiri la vechii germanici. Astfel, în „Istoria Longobarzilor” a Diaconului Paul (sec. VIII p. Chr.), este descris următorul obicei longobard:

„[...] dacă cineva murea în război sau din alt motiv, atunci rudele sale de sânge puneau un stâlp pe mormântul său, iar în vârful acestuia așezau un porumbel din lemn, îndreptat spre direcția în care cel drag și-a sfârșit zilele, astfel încât să se știe unde își are locul de odihnă răposatul”.

Acest pasaj confirmă vechimea obiceiului, dar aruncă și o lumină de speranță că și alte obiceiuri străvechi, intuite doar că ar avea o vârstă apreciabilă, își vor găsi, prin intermediul unor neobosiți căutători, precum Gheorghe Pavelescu, confirmarea printr-o complexă și temeinică cercetare antropologică. Dar, mă întreb în ultimul timp: unde sunt oamenii care să își ia rucsacul în spate și să cutreiere cu pasul plaiurile frumoșilor noștri munți, nu doar să îi admire, ci și să salveze ultimele zvâcniri ale manifestărilor de artă funerară românească sud-transilvană? Se vorbește încă mult și se face puțin. Cimitirele de lemn montane vor pieri și ele, așa că în curând vom putea vorbi de „cimitire ca cimitire...”.

Pentru cei care nu au avut bucuria să îl cunoască pe Gheorghe Pavelescu este o mare pierdere. Mereu tânăr, cu o energie ce era invidiată de mulți dintre mai tinerii săi colaboratori, Pavelescu a ajuns la o vârstă la care azi puțini mai speră. După ce și-a trăit, parcă, o a doua tinerețe, etnologul născut în Purcăreții Pianului s-a despărțit de cei care-l înconjurau, la biroul de lucru făcând eforturi din răspuțeri să-și ducă la bun sfârșit ultimele lucrări. Eu l-am cunoscut mai întâi prin intermediul scrierilor sale. Ceva fascinant, ceva mirific străbătea mereu dintre rândurile așternute de tipar. Mi-a rămas mereu la suflet studiul său *Tradiție și contemporaneitate în arta lemnului din zona Sebeșului (Apulum, XXVI, 1989)*. A fost punctul de plecare pentru plăcute drumeții montane, în care încercam, la rându-mi, să cunosc arhitectura funerară rurală din lemn și liliputanele cimitire familiale risipite prin gospodăriile mărginenilor Cugirului. Așa am aflat și prima pasăre-suflet, solitară, veghind la căpătâiului unui tânăr din cătunul Călene. Pe atunci eram student. Fotografiiile „porumbelului” aveau să ajungă, prin intermediul profesorului Ilie Moise, la Gheorghe Pavelescu care le va publica în studiul său *Materiale privind „Pasărea suflet” (Studii și comunicări de etnologie, s. n., XI, 1997, p. 19-36)*. Bucuria mi-a fost mare, dar cu atât mai mare stimularea să merg mai departe. Așa s-a finalizat, ulterior, singurul meu studiu de etnologie, *Contribuții la cunoașterea arhitecturii funerare în lemn din Valea Cugirului (Studii și comunicări de etnologie, s. n., XV, 2001)*, care, spre

satisfacția mea, a fost bine primit de Gheorghe Pavelescu; de atunci pasiunea pentru subiect nu mi-am mai putut-o înlătura.

Gheorghe Pavelescu a avut de plătit la mijlocul secolului trecut prețul uitării multora. Ion Taloș se întreba: „[...] *cum a putut renunța cultura românească la un om de valoarea lui Gh. Pavelescu?*” Întrebarea rămâne una retorică, dar etnologul român nu a avut decât soarta multor alți intelectuali striviți de tăvălugul unui regim totalitar. Cei care l-au apreciat ca om, ca profesor, ca mare „căutător” al spiritului, al tradiției și materiei populare românești au putut citi pe chipul distinsului profesor, probabil, durerea acelor vremuri. După un zbor frânt, de decenii, a știut să renască pentru alte generații, precum Pasărea Phoenix, și s-a ridicat acum doi ani la ceruri, apoi, precum Pasărea-Suflet, pentru a-și purta sufletul nemuritor către Adevărul absolut. Nu însă înainte de a sădi pentru alte generații gustul pentru folclorul și tradițiile românești.

Prin opera dedicată Păsării-Suflet, Pavelescu se alătură marilor nume ale antropologiei care au studiat vechile tradiții și arhetipuri păstrate până azi în dezvoltarea și transformarea lor firească, milenară, mai presus de religii, dar indisolubil legate de cutume. Soarta, parcă, a făcut ca Pavelescu să își „pregătească”, prin opera sa, unul dintre riturile de trecere. De undeva, din umbra pădurilor dese ale Purcărețiului, o pasăre ce demult îi fusese hărăzită și-a ridicat aripile pentru a zbura, pentru a-i fi alături în somnul de veci. Poate că acum mai mult ca oricând, Gheorghe Pavelescu și-ar fi dorit să se bucure de ceea ce, în cuvintele sale descria, în studiul meu preferat, ca fiind „*oaze de armonie, de liniște și împăcare; culori și arome, lumină și soare*”, și pe care doar cimitirul arhaic al satelor de munte îl și îi puteau oferi.

Cristian Ioan POPA